

FILMUL-PORTRET ÎN CONTEXTUL FILMULUI DOCUMENTAR CONTEMPORAN

PORTRAIT- FILM IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY DOCUMENTARY FILM

IRINA FOTESCU⁵⁶,
asistentă universitară,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

<https://orcid.org/0009-0005-2639-5033>

CZU 791.229.2

DOI <https://doi.org/10.55383/iadc2024.20>

În contextul filmului documentar contemporan, filmul-portret a devenit pe parcurs mai relevant și mai diversificat. Acest gen de film se află în continuă evoluție și se adaptează la schimbările culturale, sociale și tehnologice. Tehnologia digitală a schimbat fundamental modul în care filmele-portret sunt realizate și distribuite. Astfel, filmul-portret a devenit o platformă pentru explorarea subiectivității și a diversității umane într-un mod profund și captivant. De la portrete ale artiștilor la explorarea vieții cotidiene a oamenilor obișnuiți, se aduc în prim-plan voci și povești care pot fi trecute cu vederea sau marginalizate în alte tipuri de filme documentare. În acest mod, filmul-portret contribuie la o mai mare înțelegere și empatie față de diferite experiențe umane, devenind un instrument eficient în dezvoltarea conștientizării sociale.

Cuvintele-cheie: film-portret, film documentar, evoluție, autenticitate, diversitate, subiectivitate

In the context of the contemporary documentary film, the portrait film has become increasingly relevant and diverse. This film genre is constantly evolving and adapting itself to the cultural, social and technological changes. Digital technology has fundamentally changed the way portrait films are made and distributed. Thus, the portrait film became a platform for exploring human subjectivity and diversity

⁵⁶ E-mail: fotescu.irina22@gmail.com

in a deep and engaging way. From portraits of artists to exploring the everyday lives of ordinary people, it brings to the fore voices and stories that may be overlooked or marginalized in other types of documentary films. In this way, the portrait film contributes to greater understanding and empathy towards different human experiences, becoming an effective tool in developing social awareness.

Keywords: *portrait film, documentary film, evolution, authenticity, diversity, subjectivity*

Introducere

Filmul documentar a evoluat semnificativ de-a lungul timpului, reflectând schimbările tehnologice și culturale. De la primele actualități ale fraților Lumière la documentarele de propagandă din timpul războiului și până la documentarele moderne difuzate pe platformele de streaming, genul a demonstrat o capacitate extraordinară de adaptare și inovație. Acest parcurs remarcabil al filmului documentar nu doar că îmbogățește peisajul cinematografic global, dar și contribuie la o mai bună înțelegere a lumii în care trăim.

În trecut realizarea unui documentar presupunea utilizarea echipamentelor de filmare costisitoare și a proceselor de editare laborioase. Odată cu apariția tehnologiei digitale, aceste bariere au fost reduse semnificativ. Acum oricine poate realiza un documentar utilizând smartphone-uri sau camere digitale accesibile, ceea ce a democratizat producția de filme și a permis apariția unor perspective diverse și autentice. Editarea video, de asemenea, a devenit mai accesibilă datorită softurilor disponibile la prețuri reduse sau chiar gratuite, cum ar fi DaVinci Resolve sau iMovie.

O altă schimbare majoră a fost modul de distribuție. În trecut documentarele erau accesibile, în principal, prin canale de televiziune, cinematografe sau pe suporturi fizice (DVD-uri). În prezent platformele de streaming precum Netflix, Amazon Prime și YouTube au revoluționat accesibilitatea, permițând publicului să vizioneze documentare oricând și oriunde. Acest lucru a contribuit la popularizarea genului și la creșterea veniturilor pentru producători.

În Uniunea Sovietică genul documentar a fost folosit ca un instrument de propagandă, axându-se pe portretizarea progresului și evitând elementele narative sau ficționale. Filmele de acest tip, cunoscute pentru stilul lor formal și accentul pus pe realism, au influențat dezvoltarea documentarelor în întreaga lume. Această tradiție a pus bazele pentru o abordare mai autentică și mai directă a subiectelor documentare.

Noile dimensiuni ale filmului-portret: de la introspecție personală la reflecție socială

În era globalizării digitale documentarele au început să combine elemente de ficțiune și non-ficțiune, rezultând în documentare creative care depășesc limitele stilistice tradiționale. Aceste filme folosesc efecte vizuale și tehnici narative pentru a îmbogăți povestirile și pentru a atrage un public mai larg.

În cartea *Theorizing Documentary* autorul Michael Renov analizează în eseu *The Truth about non-fiction* diverse moduri de reprezentare și influențele stilistice care amestecă ficțiunea cu non-ficțiunea: „Filmele documentare și emisiunile de televiziune contemporane adesea contestă clasificările tradiționale ale genurilor. Prin amestecul de stiluri și tehnici documentarele de astăzi estompează granițele dintre realitate și ficțiune, invitând publicul să reconsidere ce înseamnă *adevăr și fapt*” [1 p. 10].

Schimbările aduse de tehnologia digitală, globalizare și noile platforme de distribuție au transformat fundamental filmul documentar. Acesta a devenit nu doar mai accesibil și mai divers, dar și mai inovator, estompând limitele tradiționale ale genurilor și oferind noi perspective asupra realității. Cu toate acestea, este esențial să se mențină un echilibru între autenticitate și creativitate pentru a nu compromite integritatea genului.

În acest context, filmul-portret devine o forță puternică în peisajul cultural și cinematografic, aducând cu sine o nouă dimensiune a exprimării artistice și a comunicării umane. Această formă de artă cinematografică a adus oamenii mai aproape ca niciodată de subiectele prezentate, permițându-le să exploreze nu doar aparențele exterioare, ci și complexitatea interioară a personajelor și subiectelor.

Impactul filmului-portret este cercetat de mai mulți teoreticieni, printre care Robert Sklar, un istoric american specializat în istoria cinematografiei, care a explorat influența filmului asupra culturii și societății, și Megan Cunningham, autorul cărții *The Art of the Documentary*, care discută despre arta realizării documentarelor și influența lor asupra percepției publicului. De asemenea, Solomon Alexandru, scenarist și regizor român, a contribuit semnificativ la explorarea acestui domeniu prin lucrarea sa *Reprezentări ale memoriei în filmul documentar*, în care examinează modul în care filmele-portret documentare reflectă și construiesc memoria colectivă și personală. În cele ce urmează voi prezenta succint unele abordări:

Teoreticianul Robert Sklar în lucrarea sa *A World History of Film*, subliniază că „filmele-portret explorează frecvent teme sociale, politice și culturale, oferind o privire profundă în viețile indivizilor și în dificultățile cu care aceștia se confruntă” [2 p. 10]. Aceste filme au capacitatea de a stimula empatia și de a promova înțelegerea între diferite grupuri sociale și culturale, aducând în atenție perspective și experiențe care altfel ar putea fi ignorate sau marginalizate.

Succesul filmelor-portret a inspirat o întreagă generație de regizori, producători și scriitori să exploreze subiecte mai personale și intime. Megan Cunningham menționează că „acest lucru a condus la diversificarea ofertei de filme și la o creștere a interesului pentru poveștile umane autentice și complexe” [3 p. 7]. De asemenea, filmele-portret au devenit uneori o platformă importantă pentru lansarea talentelor emergente în industria filmului.

Filmele-portret oferă adesea o experiență cinematografică profundă și captivantă, implicând spectatorii într-o călătorie emoțională și intelectuală. Solomon Alexandru subliniază că, prin „concentrarea asupra detaliilor și a caracterelor” [4 p. 91], aceste filme reușesc să creeze legături puternice între spectator și subiectul filmului, provocând introspecție și reflecție asupra propriei identități și a lumii din jur. Prin modul în care prezintă vieți și experiențe unice filmele-portret nu doar informează, ci și inspiră, oferind noi perspective și deschizând discuții despre teme esențiale legate de umanitate, memorie și autenticitate.

Filmele-portret pot prezenta uneori fapte și evenimente din viața personajelor fără a explora în profunzime emoțiile acestora sau rezultatele lor. Pentru a transmite complexitatea emoțională a personajelor regizorii utilizează diverse tehnici cinematografice. Prim-planurile frontale permit spectatorilor să vadă expresiile faciale și să între în intimitatea emoțională a personajelor. Încadrările statice pot crea o atmosferă de intimitate și contemplare, permițând spectatorilor să se concentreze pe reacțiile personajelor. Cinematografia de lungă durată poate accentua tensiunea și să creeze o senzație de neliniște sau de așteptare. Performanțele subestimate, care se bazează mai mult pe expresiile nonverbale și subtile ale actorilor, pot transmite emoții complexe. Designul sonor, inclusiv sunetele ambientale și muzica, sporesc atmosfera și subliniază starea emoțională a personajelor [5 p. 36].

Prin aplicarea acestor tehnici cinematografice, regizorii scot în evidență trăirile și profunzimea emoțională a personajelor. Astfel, filmul-portret s-a transformat într-o modalitate puternică de explorare a universului uman, dezvăluind nu doar complexitatea interioară a indivizilor, ci și legăturile profunde dintre identitate, cultură și experiențele personale. Această formă de expresie cinematografică permite aducerea în lumină a unor perspective inedite, provocând publicul să reflecteze asupra propriei condiții umane și să dezvolte o empatie mai largă față de diversitatea emoțională și culturală a celor portretizați.

Filme-portret: reflectarea complexității umanului

În cele ce urmează voi face referire la câteva filme care au apărut în ultima perioadă și reprezintă viața și activitatea unor personalități notorii. Chiar dacă unele dintre ele pot fi mai puțin cunoscute publicului larg, ele rămân importante pentru valorificarea și celebrarea diversității și complexității experienței umane.

Filmul *Alexandra* (2023), regizor Violeta Gorgos, este un portret emegent al violonistei Alexandra Conunov, care dezvăluie nu doar talentul și pasiunea sa pentru muzica clasică, ci și drama singurătății pe care o trăiesc adesea geniile.

Copilăria Alexandrei s-a derulat într-un mediu artistic care a inflammat pasiunea sa pentru

muzică încă din fragedă copilărie. Personalitatea unui copil este influențată de atmosfera în care crește și se dezvoltă, iar Alexandra a fost copilul pentru care vioara a devenit o formă veridică de exprimare a emoțiilor. Din dialogurile sale reiese o conexiune profundă cu părinții, evidențiind rădăcinile sale puternic ancorate în acest mediu.

În rol de mamă, Alexandra adoptă aceleași valori în educația copilului său, insistând asupra necesității de a-l ghida spre autenticitate și claritate în aspirațiile sale. Echilibrul interior al Alexandrei este, în parte, rezultatul mediului său de proveniență și al verticalității sale interioare. Singurătatea este prezentată ca o experiență profundă pentru sufletul creator, fiind sursă de inspirație și revelație.

Prin acest portret captivant regizoarea Violeta Gorgos evidențiază nu doar talentul și devotamentul Alexandrei față de muzică, ci și complexitatea și profunzimea emoțiilor și trăirilor sale interioare.

Filmul *Iubirile lui Mihai Volontir* (2014), regizat de Mircea Chistruga și Vlad Druc, reprezintă o incursiune captivantă în viața și cariera legendarului actor Mihai Volontir. Documentarul nu numai că explorează contribuțiile artistice ale lui Volontir, ci și aduce în prim-plan o revenire imaginară la rădăcinile sale. Prin captarea emoțiilor și trăirilor actorului filmul depășește limita ecranului, sensibilizând spectatorii și oferindu-le o experiență profundă.

Filmul începe cu o imagine poetică și evocatoare – plimbarea prin pădure amplifică atmosfera de introspecție și melancolie, aducând la suprafață amintiri și trăiri din tinerețea și copilăria lui Mihai Volontir. Pădurea devine astfel un personaj încărcat de simbolism, reflectând nu doar frumusețea naturii și trecerea timpului, ci și conexiunea profundă a actorului cu rădăcinile sale.

Actorul vorbește despre rolurile sale ca despre niște prieteni vechi și dragi, care vor rămâne mereu în suflet. Acest sentiment sugerează că fiecare rol a fost nu doar o interpretare profesională, ci și o experiență personală, o călătorie interioară pentru el, evidențiind profunzimea și complexitatea artei interpretative.

Filmul-portret *Eu Geniu Cioclea* (2020), regizat de Violeta Gorgos, explorează personalitatea complexă a poetului, eseistului și publicistului Eugen Cioclea, recunoscut ca „Cel mai trist poet al Europei”. Eugen Cioclea a fost reprezentantul unei generații de artiști care au încercat să păstreze vie flacăra conștiinței naționale prin talentul lor.

Prin această portretizare regizoarea Violeta Gorgos reflectă atitudinea deosebită a poetului față de cultura și spiritualitatea românească, chiar și în timpul învățaturii și vieții sale la Moscova. Portretul poetului este conturat cu ajutorul amintirilor și mărturiilor prietenilor și colegilor de breaslă, care dezvăluie latura intimă și influența sa asupra celor din jur. Prin

intermediul acestor relatări, filmul oferă o perspectivă profundă și emoționantă asupra vieții și operei lui Eugen Cioclea, evidențiind impactul său asupra culturii și literaturii românești.

Portrete în Timp este un ciclu de emisiuni portrete ce oferă o introspecție în viața și activitatea unor personalități notorii din diverse domenii culturale, artistice și intelectuale. Printre aceștia se numără Nina Vodă-Mocreac, Anatol Codru, Andrei Sârbu, Constantin Constantinov, Eudochia Zavtur, Eugeniu Ureche, Iacob Burghiu, Petru Ungureanu, Serafim Saka, Tudor Cataraga, Valentina Izbeștiuc, Vasile Iovu, Vasile Pascaru, Mihai Dolgan etc. Aceste figuri au contribuit esențial la îmbogățirea culturii și identității naționale moldovenești, iar autorii ciclului de emisiuni aduc în prim-plan complexitatea și impactul moștenirii lor culturale.

Nicolae Scorpan este regizorul mai multor filme din acest ciclu de portrete. Unul dintre ele este *Portretul naistului Vasile Iovu* (2010). Regizorul conturează cu măiestrie și sensibilitate chipul naistului, subliniind cariera muzicală, latura umană și personalitatea unică a artistului. Vasile Iovu, un virtuoz al naiului, este portretizat nu doar ca un talent excepțional, dar și ca un individ profund legat de rădăcinile sale și de meleagurile natale. Refuzul său de a părăsi Moldova, în ciuda numeroaselor oferte atrăgătoare, subliniază atașamentul său profund față de țară și cultura sa.

În acest portret, naiul devine un simbol viu și expresiv al sufletului moldovenesc. Vasile Iovu, prin măiestria sa, dă viață acestui instrument, transformându-l într-un personaj integrat și vibrant. Melodiile sale, în special doinele, sunt descrise ca fiind impregnate de sensibilitatea și spiritul neamului. Naratorul filmului subliniază această conexiune profundă, menționând cum „Naiul lui Vasile Iovu încălzește spiritul uman, sufletul, inima și gândirea”.

Un alt aspect important al portretului este întoarcerea artistului la casa părintească, unde copilăria și amintirile din acea perioadă joacă un rol crucial în formarea artistică și personală. Această întoarcere la origini și la poveștile auzite la gura sobei, care deveneau reale în imaginația de copil, subliniază importanța rădăcinilor și a tradițiilor în formarea personalității lui Vasile Iovu.

Portretul lui Serafim Saka, realizat în cadrul ciclului de emisiuni *Portrete în film* (2011), dezvăluie un „scriitor care nu doar că a fost martor al timpului său, dar și un martir al acestuia”, cum îl descrie Vladimir Beșleagă. Autorea filmului, Victoria Mocreac, prezintă viața lui Serafim

Saka în câteva compartimente distincte, fiecare oferind o perspectivă asupra existenței și activității sale literare.

Serafim Saka a fost marcat profund de pierderea timpurie a părinților săi, o tragedie care a jucat un rol fundamental în conturarea caracterului său puternic și în modelarea sa ca luptător pentru adevăr. În pofida destinului nemilos, Saka a reușit să își păstreze demnitatea și să lupte cu

curaj pentru convingerile sale. Această luptă este simbolizată prin cuvintele „Masa de scris – acolo este marele război, de unde nu vreau să ies învingător”, ceea ce sugerează că, pentru el, actul de a scrie era un câmp de bătălie unde adevărul trebuia să triumfe, chiar și în fața adversității.

În anii de creație Serafim Saka a fost cunoscut pentru poziția incomodă și criticile aspre pe care le-a primit. Cartea de interviuri *Aici și acum* (1976) a dus la 12 ani de interdicție literară, un lung exil artistic în care Saka a fost forțat să se retragă în sine. Acest exil a fost o perioadă dificilă, dar a contribuit la adâncirea reflecțiilor sale asupra realităților dure ale societății.

O altă lucrare importantă a lui Saka este *Basarabia în Gulag* (1995), o carte cutremurătoare care descrie tragedia poporului basarabean deportat și abandonat la capătul pământului. Talentul său literar a permis ca suferințele acestor oameni să fie prezentate cu o acuratețe și sensibilitate remarcabile, reflectând ororile „ciumei roșii” prin care au trecut mii de suflete nevinovate.

Serafim Saka a contribuit semnificativ și la dezvoltarea cinematografului moldovenesc, fiind coautor la două dintre cele mai emblematice filme documentare: *Fântâna și Piatra, piatră....*

Autoarea Victoria Mocreac vine să contureze portretul lui Serafim Saka prin memorii ale scriitorului și ale persoanelor apropiate pentru care a devenit un simbol al luptei pentru adevăr și al rezistenței în fața opresiunii.

Valoarea ciclului de filme *Portrete în timp* constă în capacitatea de a oferi o imagine autentică și detaliată a personalităților portretizate, contribuind astfel la păstrarea și promovarea patrimoniului cultural moldovenesc. Prin aceste portrete autorii reușesc să surprindă esența fiecărui individ, aducând în fața publicului nu doar figuri de referință ale culturii naționale, ci și oameni cu povești și vieți unice, profund legate de identitatea și valorile neamului.

Aceste filme nu sunt doar un omagiu adus acestor personalități, ci și o resursă valoroasă pentru viitoarele generații, oferindu-le o perspectivă asupra bogăției culturale și umane a Republicii Moldova.

Concluzii

Filmul-portret are o importanță și o valoare semnificative în contextul filmului documentar contemporan. Impactul lui poate fi văzut în diferite aspecte ale peisajului cultural.

Filmele-portret folosesc adesea povești individuale pentru a reflecta probleme sociale, politice sau culturale de rezonanță. Concentrarea atentă asupra unui individ în filmele-portret duce, de obicei, la o conexiune emoțională cu publicul. Această implicare emoțională este un

instrument puternic în realizarea de filme-portret, deoarece poate provoca o serie de răspunsuri de la empatie la indignare, inspirând spectatorii să reflecteze.

În contextul filmului documentar contemporan, filmele-portret depășesc adesea granițele structurilor narative tradiționale și ale tehnicilor cinematografice. Regizorii experimentează cu diverse forme și stiluri, combinând interviuri, filmări de observație, material de arhivă pentru a crea narațiuni convingătoare și unice.

Această inovație contribuie la evoluția filmului documentar și încurajează alți realizatori de film să exploreze noi modalități de povestire și reprezentare vizuală.

Filmele-portret servesc ca înregistrări culturale și istorice valoroase, surprinzând viețile unor persoane care altfel ar putea fi trecute cu vederea. Ele documentează nu numai viața subiectului, ci și contextul cultural, social și istoric în care acesta a trăit.

Importanța și valoarea filmului-portret în cinematograful documentar contemporan constă în capacitatea sa de a umaniza probleme ample, de a oferi perspective profunde și autentice asupra vieții individuale și de a evoca răspunsuri emoționale puternice. Concentrându-se pe complexitatea experiențelor individuale, filmele-portret îmbogățesc genul documentar, făcându-l un mediu puternic pentru explorarea și înțelegerea complexității condiției umane.

Referințe bibliografice

1. RENOV, M. *Theorizing Documentary, The Truth about non-fiction*. London: Routledge, 1993. ISBN 0-425-90382-3.
2. SKLAR, R. *A world history of film*. New York: Harry N. Abrams, 2002. ISBN 0810906066.
3. CUNNINGHAM, M. *The Art of the Documentary*. [S. l.]: New Riders, 2014. ISBN 978-0-321-98192-9.
4. SOLOMON, A. *Reprezentări ale memoriei în filmul documentar*. București: Polirom, 2016. ISBN 9789734661909. ISBN 9734661906.
5. CĂLIMAN, C. *Istoria filmului românesc*. București: Ideea Europeană, 2022. ISBN 9786066682114.